

Mövzu:
Beynəlxalq hüquqda əhali məsələləri

PLAN

Giriş.

1. Beynəlxalq hüquqda əhalinin anlayışı və ümumi xarakteristikası:

a) Beynəlxalq hüquqda vətəndaşlıq məsələləri.

b) Əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti.

ç) Qaçqınların beynəlxalq- hüquqi rejimi.

2. Sığınacaq hüququnun beynəlxalq- hüquqi mahiyyəti.

Nəticə

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, Bakı, 1999;
3. İnsan hüquqları və polis, Bakı, 2002;
4. **H.H.Hüseynov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2000;
5. **İ.Balayev.** Beynəlxalq hüquq. Ümumi hissə. Bakı, 2000;
6. **R. Məmmədov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002;
7. **Ə.İ.Əsgərov** «Beynəlxalq hüquq». Bakı, 1979.
8. Q.V. İqnatenko «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
9. Ö.M. Kolosov «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
10. İ.İ. Lukaşuk «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
11. Q.İ. Tunkin «Mejdunarodnoe pravo». Uçebnik. M. 1994.
12. P.N. Birökov. «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 2001.
13. Kurs mejdunarodnoqo prava. V 7t.-M. 1989-1993.
14. İ.İ. Lukaşuk «Normı mejdunarodnoqo prava» M. 1997.
15. Ö.Ə. Baskin. «İstorie mejdunarodnoqo prava» M. 1990.

Normativ aktlar.

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
- Azərbaycan Respublikasının «**Vətəndaşlıq**» haqqında Qanunu.
- Azərbaycan Respublikasının «**Əcnəbilərin Hüquqi statusu**» haqqında Qanunu.
- Azərbaycan Respublikasının «**Sığınacaq**» haqqında Qanunu.

GİRİŞ

Beynəlxalq hüququn əhalinin vəziyyətinə təsiri müxtəlif ola bilər, buda bilavasitə dövlətdaxili hüquqla beynəlxalq hüquqla nisbətindən asılıdır. Bununla bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur:

1. Radikal monistlər qeyd edirlər ki, Beynəlxalq hüquq bilavasitə əhalinin hüquqi vəziyyətini nizama salır;
2. Mülayim monistlər və dualistlər qeyd edirlər ki, beynəlxalq hüquq dövlətdaxili münasibətləri bilavasitə nizama salır və bununla belə ayrı-ayrı şəxsləri və əhalinin hüquqi vəziyyətini müəyyən edə bilər, əgər beynəlxalq müqavilənin iştirakçıları bunu özləri istəsələr;
3. Ardıcıl dualistlər əhalinin hüquqi vəziyyətini beynəlxalq hüquq tərəfindən nizamlanmasını inkar edirlər.

Sual 1. Beynəlxalq hüquqda əhalinin anlayışı və ümumi xarakteristikası.

Əhali dedikdə, bu və ya digər dövlətin ərazisində yaşayan və həmin dövlətin yurisdiksiyasına tabe olan fərdlərin məcmusu başa düşülür.

Yuxarıda göstərmişdik ki, daimi əhali dövlətin həlledici meyarlarından biridir. Dövlətin əhalisi həmin dövlətin vətəndaşlarından (o cümlədən, eyni zamanda başqa bir dövlətin vətəndaşlığına da malik olan şəxslər – ikili vətəndaşlar), əcnəbilərdən və vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən ibarətdir.

Əhalinin hüquqi vəziyyəti, əsas etibarlı ilə, dövlətin milli qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Müxtəlif ölkələrdə bu, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, burada bərqərar olmuş siyasi rejimdən və digər amillərdən asılı olaraq müxtəlif olur. Bundan əlavə, hər bir dövlət qanunvericilik qaydasında öz vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün fərqli hüquqi rejim müəyyən edir. Bununla belə, əhalinin, onun ayrı-ayrı kateqoriyalarının hüquqi vəziyyəti ilə bağlı bir çox məsələlər artıq dövlətin müstəsna yurisdiksiyasından kənara çıxmış, beynəlxalq hüququn predmetinə çevrilmişdir.

Əhalinin hüquqi vəziyyəti ilə bağlı məsələ daim problemlili bir hal kimi həm dövlətdaxili, həm də beynəlxalq hüquq tərəfindən daim araşdırılmış, bu barədə çox saylı nəzəriyyələr yaradılmışdır. Bunlardan bir neçəsini aşağıda sadalaya bilərik.

Əhalinin vəziyyətinə beynəlxalq hüququn təsiri barədə nəzəriyyələr:

- İndigenat nəzəriyyə- dövlətin vətəndaşları BH subyekti olmasada, öz vətəndaşlıqlarına görə beynəlxalq hüquqla təmin olunan hüquqlardan istifadə edirlər.
- Monist nəzəriyyə- BH əhalinin vəziyyətini birbaşa tənzimləyir.
- Dualist nəzəriyyə-əhali beynəlxalq hüququn subyekti yox, obyektidir.
- Müasir BH - dövlətlər əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyalarının hüquqi statuslarının müəyyən olunması və dəyişdirilməsini üzərilərinə götürdükleri öhtəliklərə uyğun olaraq həll edirlər.

Dövlətin öz vətəndaşları və əcnəbilər üçün hansı hüquqları və hansı həcmdə tanımasına, hansı hüquqi rejim müəyyən etməsinə beynəlxalq hüquq biganə qala bilməz. Məsələn, biz aşağıda görəcəyik ki, vətəndaşlıq dövlətdaxili hüququn (konstitusiyaya hüququnun) mühüm bir institutu olmaqla yanaşı, eyni zamanda beynəlxalq-hüquqi institut da sayıla bilər.

a) Vətəndaşlığın beynəlxalq-hüquqi məsələləri

Vətəndaşlıq – fiziki şəxslə dövlət arasında, onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrində ifadə olunan möhkəm hüquqi əlaqədir.

Mənsub olduğu dövlətin hüduqlarından kənarda olsa da, vətəndaş həmin dövlətlə hüquqi əlaqəsini saxlayır; o, öz dövlətində ona verilmiş hüquqlara malik olmaqda davam edir və onun qarşısında vətəndaş öhdəliklərini yerinə yetirməyə borcludur. Öz növbəsində, dövlət ona mənsub olan şəxslərin öz hüquqlarını həyata keçirməsinə tam təminat verir, hansı dövlətin ərazisində olmasına baxmayaraq, onları diplomatik və digər qaydada müdafiə edir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, vətəndaşlıq, prinsip etibarı ilə, dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə tənzim olunur. Vətəndaşlığın əldə edilməsi və itirilməsi şərtlərini müxtəlif dövlətlərin vətəndaşlıq haqqında qanunlarında mütləq müxtəliflik (kolliziyalar) ortaya çıxmalıdır. Beynəlxalq münasibətlərdə müəyyən gərginliyə gətirib çıxara bilən bu kolliziyaların qarşısını almaq və ya onları aradan qaldırmaq üçün dövlətlər beynəlxalq müqavilələr bağlayırlar, yəni beynəlxalq-hüquqi tənzimləməyə müraciət edirlər.

Vətəndaşlığın əldə edilməsi və itirilməsi:

Vətəndaşlıq aşağıdakı üsullarla əldə edilə bilər:

- a) doğulma nəticəsində. Bu, vətəndaşlığın əldə edilməsinin əsas və ən adi üsuludur;
- b) naturalizasiya yolu ilə (vətəndaşlığa qəbul);
- c) reinteqrasiya yolu ilə (vətəndaşlığa bərpa);
- ç) vətəndaşlığın bağışlanması vasitəsilə;
- e) beynəlxalq müqavilə əsasında.

Dövlətlərin qanunvericilik təcrübəsinə əsasən, doğulma nəticəsində vətəndaşlığın əldə edilməsi iki başlıca prinsipə söykənir:

1. «qan hüququ» («jus sanguinis»);
2. «torpaq hüququ» («jus soli»).

«Qan hüququ» prinsipinə görə, doğulmuş uşağın vətəndaşlığı onun valideynlərinin (və ya onlardan birinin) vətəndaşlığı ilə müəyyən olunur və uşağın

doğulduğu yerdən asılı olmur. Avropa və Asiyanın əksər ölkələrində bu prinsip əsas götürülür.

«Torpaq hüququ» prinsipinə görə, müəyyən dövlətin ərazisində doğulmuş uşaq, onun valideynlərinin hansı ölkəyə mənsub olmasından asılı olmayaraq, bu dövlətin vətəndaşlığını əldə etmiş olur. Göstərilən prinsip Latın Amerikasının bir çox ölkələrində tətbiq olunur.

Naturalizasiya – şəxsin öz xahişi ilə hər hansı bir dövlətin vətəndaşlığına fərdi qəbuludur. Tərifdən görünür ki, şəxsi onun arzu və iradəsinin ziddinə olaraq vətəndaşlığa qəbul etmək olmaz. Məcburi naturalizasiya beynəlxalq hüquqa ziddir. Naturalizasiya, bir qayda olaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri (oturaqlıq senzi, əmlak senzi və s.) nəzərə almaqla həyata keçirilir.

Oğulluğa götürmə, nikaha daxil olma hallarında vətəndaşlığa qəbulun sadələşdirilmiş qaydası tətbiq olunur. Bir çox ölkələrin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində «Ərli qadının vətəndaşlığı haqqında» 1957-ci il Konvensiyasına müvafiq olaraq müəyyən edilmişdir ki, qadının nikaha daxil olması onun öz ərinin vətəndaşlığını avtomatik əldə etməsinə gətirib çıxarmır.

Reintegrasiya ilkin vətəndaşlığın sadələşdirilmiş qaydada bərpasıdır.

Naturalizasiyadan fərqli olaraq, vətəndaşlığın bağışlanması şəxsin öz xahişi ilə deyil, dövlətin səlahiyyətli orqanlarının təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Bu yolla vətəndaşlıq şəxsə həmin dövlət qarşısında xüsusi xidmətlərinə görə verilir.

Beynəlxalq müqavilə əsasında vətəndaşlıq aşağıdakı hallarda əldə edilir:

- iki və ya daha artıq dövlətin bir dövlətdə birləşməsi;
- dövlətin parçalanması;
- sülh müqavilələrinin, repatriasiya haqqında sazişlərin, ərazi dəyişiklikləri haqqında xüsusi sazişlərin bağlanması zamanı.

Ərazi dəyişiklikləri zamanı optasiya və transfert baş verə bilər.

Optasiya – yaşadığı ərazinin başqa dövlətə verildiyi zaman, şəxsin yaşayacağı dövlətin vətəndaşlığını könüllü seçməsidir; bu halda şəxs öz əvvəlki vətəndaşlığını da saxlaya bilər.

Transfert – bir ərazinin başqa dövlətə keçdiyi zaman həmin ərazidə yaşamış əhalinin dövlət mənsubiyyətinin avtomatik dəyişməsidir. 1990-cı ildə Almaniya

Demokratik Respublikasının Almaniya Federativ Respublikası ilə birləşdiyi zaman faktiki olaraq transfert baş vermişdi.

Vətəndaşlığın itirilməsi (ekspatriasiya) üç formada mümkündür:

1. vətəndaşlıqdan çıxma;
2. vətəndaşlığın avtomatik itirilməsi;
3. vətəndaşlıqdan məhrum edilmə.

Vətəndaşlıqdan çıxma şəxsin öz xahişi ilə dövlətin səlahiyyətli orqanlarının qərarı əsasında həyata keçirilir. Bu, vətəndaşlığa xitam verilməsinin ən geniş yayılmış üsuludur.

Vətəndaşlığın avtomatik itirilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müəyyən halların baş verməsi ilə mümkündür. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarının qanunvericiliyinə görə, digər bir dövlətdə naturalizasiya olunmuş və ya seçkilərdə iştirak etmiş Amerika Birləşmiş Ştatlarının vətəndaşı amerika vətəndaşlığını avtomatik itirmiş sayılır.

Vətəndaşlıqdan çıxmada fərqli olaraq, vətəndaşlıqdan məhrum edilmə dövlət orqanlarının təşəbbüsü ilə həyata keçirilir və əsasən, ağır dövləti cinayətlər törətmiş şəxslərə (Türkiyədə habelə əsgəri xidmətdən qəsdən boyun qaçıran şəxslərə) qarşı tətbiq edilir. Müasir beynəlxalq hüquq vətəndaşlıqdan məhrum edilməni qadağan edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında imperativ qaydada müəyyən olunmuşdur ki, «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından məhrum edilə bilməz» (53-cü maddənin I hissəsi) və «... Azərbaycan Respublikasından qovula bilməz...» (53-cü maddənin II hissəsi).

İkili vətəndaşlıq.

İkili vətəndaşlıq (bipatrizm) – şəxsin iki və ya artıq vətəndaşlığının olmasıdır.

İkili vətəndaşlıq naturalizasiya zamanı və ya «qan hüququ» prinsipi tətbiq edən dövlətin vətəndaşlarının «torpaq hüququ» tətbiq edən dövlətin ərazisində uşağı doğularkən ortaya çıxma bilər.

İkili vətəndaşlıq şəxs üçün çətinliklər yarada bilər (məsələn, hər iki dövlətdə hərbi xidmət; hər iki dövlətə vergi ödənilməsi və s.). Digər tərəfdən, ikili vətəndaşlıq müvafiq iki dövlət üçün də mənfi nəticələr ortaya çıxarır; bu, əsasən, həmin şəxsə diplomatik müdafiənin hansı dövlət tərəfindən təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu

səbəbdən, habelə dövlət suverenliyindən çıxış edərək, ikili vətəndaşlığı olan şəxsi, dövlət, bir qayda olaraq, öz vətəndaşı kimi tanıyır. Mübahisəli məsələ olduqda, beynəlxalq məhkəmə təcrübəsində «effektiv vətəndaşlıq» prinsipindən istifadə olunur; ikili vətəndaşlığı olan şəxs daimi yaşadığı, işlədiyi, daşınmaz əmlakının yerləşdiyi dövlətin vətəndaşı sayılır.

İkili vətəndaşlığa həsr olunmuş iki cür beynəlxalq müqavilələr vardır:

1. ikili vətəndaşlığın nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş müqavilələr. Bu müqavilələrə misal olaraq, vətəndaşlıq haqqında qanunların kolliziyasına aid olan bəzi məsələlər haqqında 1930-cu il Haaqa Konvensiyasını, Çoxqat vətəndaşlıq haqqında 1963-cü il Strasburq Konvensiyasını və xüsusi olaraq bağlanmış ikitərəfli müqavilələri göstərmək olar.

2. bilavasitə ikili vətəndaşlığın ləğvinə yönəlmiş müqavilələr. Bu müqavilələrin əsasına, adətən, o prinsip qoyulur ki:

a) ikili vətəndaşlığı olan şəxsə müəyyən müddət ərzində iki vətəndaşlıqdan birini seçmək imkanı verilir; şəxs heç bir qərara gəlmədikdə, o, ərazisində daimi yaşadığı dövlətin vətəndaşlığını saxlamış olur;

b) dövlət, onun vətəndaşı olmaq istəyən şəxsi, yalnız müvafiq dövlətdən icazə təqdim etdiyi halda öz vətəndaşlığına qəbul edir.

Vətəndaşsızlıq.

Vətəndaşsızlıq (apatrizm) – şəxsin, heç bir dövlətin vətəndaşlığına mənsub olmaması ilə səciyyələnən hüquqi vəziyyətidir. Bu şəxslərin heç bir dövlətlə hüquqi əlaqəsi olmur və heç bir dövlət tərəfindən onlara diplomatik müdafiə göstərilir.

Vətəndaşsızlıq əsasən, aşağıdakı hallarda meydana gələ bilər:

- şəxs öz dövlətinin vətəndaşlığından çıxıb, hələ başqa bir dövlətin vətəndaşlığını əldə etməyibsə;

- əcnəbi ilə nikaha daxil olan qadın öz dövlətinin qanunvericiliyinə görə vətəndaşlığını avtomatik olaraq itirib, lakin ərinin vətəndaşlığını əldə etməyibsə.

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusu əksər ölkələrdə, mahiyyət etibarilə, əcnəbilərə bərabər götürülür.

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iki beynəlxalq müqavilə həsr olunmuşdur: Apatridlərin statusu haqqında 1954-cü il Konvensiyası və Vətəndaşsızlıq hallarının

azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyası. 1954-cü il Konvensiyası iştirakçı dövlətlərdən tələb edir ki, öz qanunvericiliyində vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün müəyyən recim nəzərdə tutsunlar. Konvensiyada apatridlərin şəxsi statusu, əmlak hüquqları qorunur, onlar üçün təhsil alma, işə düzəlmə və s. sahələrdə bir sıra güzəştlər müəyyən olunur. 1961-ci il Konvensiyasına görə, iştirakçı dövlət ərazisində doğulmuş və başqa cür vətəndaşlıq əldə edə bilməyən şəxsə öz vətəndaşlığını verməlidir.

Konvensiyaya əsasən, dövlət heç bir şəxsi və ya şəxslər qrupunu irqi, etnik, dini və ya siyasi əsaslara görə öz vətəndaşlığından məhrum edə bilməz. Apatridlər Konvensiyanın iştirakçı dövlətlər tərəfindən pozulmasına dair şikayətlərlə Qaçqınların işi üzrə BMT Ali Komissarına müraciət edə bilərlər.

b) Əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti.

Əcnəbilər – müəyyən dövlətin ərazisində yerləşən, lakin həmin dövlətin vətəndaşları olmayan və başqa bir dövlətin vətəndaşları olan şəxslərdir.

Hər bir dövlət öz ərazisinə əcnəbilərin gəlməsi, onların bu ərazidə müvəqqəti və ya daimi yaşaması və fəaliyyəti ilə bağlı bütün məsələləri müstəqil həll edir. Bununla belə, dövlət bu zaman öz beynəlxalq öhdəliklərini, xüsusilə insan hüquqları sahəsindəki müqavilələri nəzərə almaya bilməz. Dövlətin əcnəbilər üçün müəyyən etdiyi hüquq və vəzifələrin məcmusu «əcnəbilərin recimi» termini ilə ifadə olunur. Əcnəbilərin üç cür hüquqi recimi mövcuddur:

1. milli recim – əcnəbilərə müəyyən məhdudiyyətlərlə, dövlətin öz vətəndaşları ilə bərabər status verilməsi;

2. ən əlverişli rejim – bu halda əcnəbilərə hər hansı bir sahədə istənilən üçüncü dövlətin vətəndaşlarına verilən hüquqlar verilir. Belə rejimdə əcnəbilərin hüquq və vəzifələrinin məcmusu bütün əcnəbi dövlətlər üçün eynidir, lakin əksər hallarda o, milli rejimdə olduğundan azdır;

3. xüsusi rejim – əcnəbilərə hər hansı bir sahədə dövlətin öz vətəndaşları üçün həmin sahədə nəzərdə tutulduğundan fərqli hüquqların verilməsi (habelə, vəzifələrin nəzərdə tutulması). Məsələn, müqavilə əsasında bir dövlətin ərazisində

yerləşdirilmiş başqa bir dövlətin hərbi qulluqçuları üçün, adətən, xüsusi hüquqi rejim nəzərdə tutulur.

Heç bir dövlətdə əcnəbilərin rejiminin hər hansı bir növü mövcud deyildir. Adətən, bir sahədə milli rejim, digər bir sahədə isə xüsusi rejim və s. nəzərdə tutulur.

Çox hallarda dövlətin ərazisində əcnəbilərin xüsusi kateqoriyaları da olur; bunlar mühacir (miqrant) işçilər, qaçqınlar və sığınacaq almış şəxslərdir.

Mühacir işçilər . Mühacir işçilər – iqtisadi səbəblər üzündən könüllü olaraq başqa dövlətin ərazisinə gəlmiş və orada ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərdir. Onlar bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatında və xidmət sferasında olduqca mühüm rol oynayırlar. Bütün ölkələr üzrə mühacir işçilərin sayı indi 50 milyondan artıqdır.

Mühacir işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarını qorumaq məqsədilə bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Beynəlxalq əmək təşkilatı çərçivəsində iki konvensiya – 1949-cu ildə qəbul edilmiş 97 sayılı Konvensiya və 1975-ci ildə qəbul edilmiş 143 sayılı Konvensiya mövcuddur. Avropa Şurasının üzvləri 1977-ci ildə Mühacir işçilərin hüquqi statusu haqqında Avropa Konvensiyasını imzalamışlar. Nəhayət, məsələnin aktuallığını nəzərə alaraq, 1990-cı ildə BMT Baş Assambleyasının 45/158 sayılı qətnaməsi ilə Bütün mühacir işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya qəbul edilmişdir. Konvensiya hələ qüvvəyə minməmişdir, onu bu günə kimi ratifikasiya edənlər isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdir (Bosniya-Herseqovina, Misir, Mərakeş, Uqanda, Şri-Lanka və b.).

Konvensiyanın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, müvafiq dövlətlər mühacir işçilərə və onların ailə üzvlərinə beynəlxalq səviyyədə tanınmış əsas insan hüquqlarını təmin etməlidirlər. Onların öz əvvəlki ölkələri ilə mədəni əlaqələr saxlanmasına maneə törədilməməlidir. Konvensiya qaçqınlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil olunmur.

ç)Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu.

Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, məlum səbəblər üzündən gündəlik dilimizə höpmüş və təəssüf ki, ümumişlək sözə çevrilmiş «qaçqın» ifadəsi universal beynəlxalq hüquqda qəbul olunmuş «qaçqın» termini ilə üst-üstə düşür. Uyğunsuzluq burada özünü əsas iki məsələdə göstərir. Birincisi, beynəlxalq hüquqda qaçqın yalnız öz ölkəsinin ərazisindən başqa bir dövlətin ərazisinə məcburən köçmüş şəxslərə deyilir. İkinci məsələ isə, qaçqın statusu almaq üçün zəruri olan əsaslarla bağlıdır. Mövcud beynəlxalq üçün zəruri olan əsaslarla bağlıdır. Mövcud beynəlxalq hüquq bu məsələyə məhdud yanaşır və bilavasitə müharibə nəticəsində öz yaşayış yerini tərk etmiş adamları qaçqın kimi qəbul etmir. Bəs beynəlxalq hüquqda qaçqın kimdir? Bu suala Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası və ona cüzi dəyişikliklər etmiş Qaçqınların statusuna dair 1967-ci il Protokolu cavab verir. Beləliklə:

Qaçqın – irqi mənsubiyyətinə, dini etiqadına, vətəndaşlığına, müəyyən sosial qrupa mənsub olmasına və ya siyasi əqidəsinə görə təqiblərin qurbanı olmaqdan əsaslı qorxduğu üçün vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalan və həmin qorxu üzündən bu ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən və ya müəyyən vətəndaşlığı olmadığı halda öz daimi yaşadığı ölkəsindən kənar qalan, həmin qorxu üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxsdir.

Konvensiyada, gördüyümüz kimi, qaçqın statusu almaq üçün cəmi beş əsas göstərilmişdir. Deməli, qaçqın, ərazisinə gəlmək istədiyi və ya artıq ərazisinə keçdiyi dövlətin müvafiq orqanlarına əsaslandırılmış şəkildə sübut etməlidir ki, öz ölkəsində o, məhz:

- a) müəyyən irqi (etnik, milli) qrupa mənsub olduğuna görə;
- b) öz dini əqidəsinə görə;
- c) hansısa konkret dövlətin vətəndaşı olduğuna və yaxud öz dövlətinin vətəndaşı olmadığına görə;
- ç) müəyyən sosial qrupa mənsub olduğuna görə (tutaq ki, qolçamaq olduğuna görə);
- e) siyasi əqidəsinə görə təqiblərə məruz qalır və ya məruz qalma qorxusu var, yəni, onun əsas hüquq və azadlıqları kobud şəkildə pozulur. Yuxarıda göstərilən

tərifdə müharibə və ya döyüş əməliyyatları qaçqın adlanmaq üçün əsas kimi nəzərdə tutulmur. Əlbəttə ki, məntiqi baxımdan bunu normal hal hesab etmək olmaz, çünki tarix göstərir ki, öz yaşayış yerlərini məcburən tərk edənlər, əsasən, müharibədən qaçan adamlardır. Elə qaçqın anlayışının özü beynəlxalq-hüquqi leksikona məhz müharibələrdən (I və II dünya müharibələrindən) sonra daxil olmuşdur. Belə çıxır ki, mövcud beynəlxalq hüquq yalnız fərdi qaçqınlığı qəbul edir, kütləvi qaçqınlığa və ya «qaçqın axınına» mənfi yanaşır.

Beynəlxalq praktikada, xüsusilə Qaçqınlar üzrə BMT Ali Komissarının İdarəsi çərçivəsində və bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində bu boşluğu doldurmaq üçün, yəni habelə müharibə, daxili ixtişaşlar, təbii və ya texnogen fəlakət nəticəsində öz daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olmuş şəxsləri əhatə etmək üçün «de facto qaçqın» anlayışından istifadə olunur.

Bundan əlavə, yenə də beynəlxalq praktikada və bəzi ölkələrin qanunvericiliyində «daxili məcburi köçkün» ifadəsinə rast gəlinir. Qeyd edək ki, bu anlayışın beynəlxalq-hüquqi əsası yoxdur, yəni bununla bağlı universal səviyyədə beynəlxalq müqavilə bağlanmamışdır. Lakin Qaçqınlar üzrə BMT Ali Komissarı öz ilkin mandatını genişləndirmiş və o, hal-hazırda təkcə «konvensiya qaçqınları»nın deyil, habelə «de facto qaçqın»ların və daxili məcburi köçkünlərin məsələləri ilə də məşğul olur. Daxili məcburi köçkünlər – yuxarıda göstərilən səbəblər üzündən ölkə ərazisində öz daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub, başqa yerə köçmüş şəxslərdir.

1951-ci il Konvensiyasında (33-cü maddə) öz əksini tapmış və sonralar beynəlxalq adət normasına çevrilmiş prinsipə görə, dövlət qaçqını onun həyatına və azadlığına təhlükə olan ölkəyə qaytarmamalıdır.

Bundan əlavə, dövlətlər sərhədi qanunsuz keçdiyinə görə qaçqını məsuliyyətə cəlb etməməlidirlər və ya onu məsuliyyətdən azad etməlidirlər.

Konvensiyaya və habelə ümumi beynəlxalq hüquqa görə aşağıdakı şəxslərə qaçqın statusu verilmir:

a) barələrində sülh əleyhinə cinayət, müharibə cinayəti və ya insanlıq əleyhinə cinayət və yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər törətdikləri haqqında kifayət qədər ciddi əsaslar olan şəxslər;

b) dövlətin ərazisinə gələnə qədər onun hüdudlarından kənarında qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət törətmiş şəxslər.

1951-ci il Konvensiyasında müəyyən olunmuşdur ki, şəxs qaçqın statusunu aşağıdakı hallarda itirir:

a) vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin himayəsindən könüllü surətdə yenidən istifadə etdikdə;

b) öz vətəndaşlığından məhrum olub, onu könüllü surətdə yenidən əldə etdikdə;

c) indi yaşadığı dövlətin və ya hər hansı başqa bir dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə və yeni vətəndaşı olduğu dövlətin himayəsindən istifadə etdikdə;

ç) təqiblərdən qorxduğuna görə tərک etdiyi və ya hüdudlarından kənarında qaldığı dövlətdə könüllü surətdə yenidən məskunlaşdıqda;

e) qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar aradan qalxdığına görə vətəndaşı olduğu dövlətin himayəsindən daha imtina edə bilmədikdə;

ə) vətəndaşlığı olmayan şəxs üçün – qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar aradan qalxdığına görə o, öz daimi yaşadığı ölkəsinə qayıda bildikdə.

Bir qayda olaraq, dövlət ərazisində qaçqınların hüquqi rejimi əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi rejiminə bərabər tutulur. Onlar eyni hüquqlardan istifadə edir və vəzifələr daşıyırlar. Lakin, qaçqınların adətən qarşılaşdıqları spesifik problemləri nəzərə alaraq, bəzi dövlətlər öz qanunvericiliyində onlar üçün sosial sahədə əlavə güzəştlər nəzərdə tutulur. Əlbəttə ki, daxili məcburi köçkünlər üçün (bunlar dövlətin öz vətəndaşlarıdır) xüsusi təminat rejimi müəyyən edilir.

Qaçqınlar probleminin həllinə beynəlxalq səviyyədə dəstək vermək üçün BMT çərçivəsində xüsusi orqan – yuxarıda adını çəkdiyimiz Qaçqınlar üzrə BMT Ali Komissarının İdarəsi yaradılmışdır. İdarənin Nizamnaməsi BMT Baş Assambleyasının 14 dekabr 1950-ci il tarixli 428 (V) sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuşdur. Ali Komissar, əsas etibarlı ilə, nəzarət və təminat funksiyaları həyata keçirir, qaçqın və daxili məcburi köçkünlərin problemlərinin həll edilməsində – çox zaman yerlərdəki nümayəndəlikləri vasitəsilə – dövlətlərə maddi, texniki və s. yardım göstərir. İdarənin öz müvafiq beynəlxalq öhdəliklərini pozan dövlətlərə qarşı hər hansı sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyəti yoxdur. Ali Komissar BMT Baş

Katibinin təqdimatı əsasında Baş Assambleya tərəfindən üç il müddətinə seçilir. O, Baş Assambleyanın rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir və hər il İqtisadi və Sosial Şura (EKOSOK) vasitəsilə Baş Assambleyaya illik məruzə təqdim edir.

Sual 2. Sığınacaq hüququnun beynəlxalq- hüquqi mahiyyəti.

«Sığınacaq hüququ» termini beynəlxalq hüquq çərçivəsində iki mənada başa düşülür:

1. **Şəxsin subyektiv hüququ** mənasında, yəni vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı ölkədə siyasi motivlər əsasında məruz qaldığı təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün şəxsin başqa bir dövlətdən, onun ərazisinə keçməyə və orada yaşamağa icazə almaq hüququ;

2. **Beynəlxalq hüququn müstəqil bir institutu** – sığınacaq verilməsini və onun beynəlxalq-hüquqi nəticələrini nizama salan normaların məcmusu kimi.

Sığınacaq siyasi əsaslara görə verildiyi üçün beynəlxalq praktikada və milli qanunvericilikdə əksər hallarda «siyasi sığınacaq» ifadəsi işlədilir. Lakin, «siyasi əsaslar» geniş başa düşülməlidir. Buraya şəxsin təkcə öz siyasi əqidəsinə görə deyil, habelə ictimai fəaliyyətinə, dini əqidəsinə, irqi, etnik və ya dövlət mənsubiyyətinə görə də təqib olunması daxildir.

Dövlətlərin praktikasında iki cür sığınacağa rast gəlinir:

- ərazi sığınacağı;
- diplomatik sığınacaq.

Diplomatik sığınacaq siyasi təqiblərə məruz qalan şəxsə xarici dövlətin diplomatik və ya konsul nümayəndəliyinin binasında (və yaxud əcnəbi hərbi gəmisində) sığınacaq verilməsidir. Universal səviyyədə diplomatik sığınacaq verilməsi qadağan edilmişdir. Diplomatik münasibətlər haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasında (41-ci maddənin III hissəsi) və Konsulluq münasibətləri haqqında 1963-cü il Vyana Konvensiyasında (55-ci maddənin II hissəsi) göstərilir ki, «nümayəndəliklərin binaları onların funksiyaları ilə uyğun olmayan məqsədlər üçün istifadə olunmamalıdır». Əlavə edək ki, BMT Baş Assambleyasının 14 dekabr 1967-ci il tarixli 2312 (XXII) sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuş Bəyannamə məhz Ərazi sığınacağı haqqında Bəyannamə adlanır. Lakin, Latın Amerikasında diplomatik sığınacaq qəbul olunmuş praktikadır və Sığınacaq haqqında 1928-ci il Konvensiyasında və xüsusilə, Diplomatik sığınacaq haqqında 1954-cü il Konvensiyasında öz əksini tapmışdır.

Şəxsin sığınacaq hüququ məhdud xarakterli insan hüququ kimi səciyyələnə bilər, çünki o, ancaq əcnəbilərə və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə mənsubdur. Sığınacaq hüququ Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsində (14-cü maddə) və Ərazi sığınacağı haqqında Bəyannamədə (1-ci maddə) təsbit olunmuşdur. Bu hüququ hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquqları sırasına aid etmək düzgün olmazdı. Yəni, sığınacaq vermək dövlətin beynəlxalq-hüquqi vəzifəsi deyil, onun suveren səlahiyyətidir. Başqa sözlə, dövlət hər hansı şəxsə sığınacaq verə də bilər və həmin xahişi rədd edə də bilər. Bu məqam Ərazi sığınacağı haqqında Bəyannamənin 1-ci maddəsində belə ifadə olunmuşdur: «Hər hansı dövlət tərəfindən öz suverenliyini həyata keçirməklə verilən sığınacağa bütün digər dövlətlər tərəfindən hörmət

edilməlidir». Diqqətəlayiq haldır ki, sözügedən hüquq insan hüquqları sahəsində olduqca mühüm beynəlxalq-hüquqi akt olan Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda öz əksini tapmamışdır. Bundan əlavə, vaxtilə BMT Beynəlxalq hüquq komissiyasının sığınacaq hüququna aid normaları məcəllələşdirmək cəhdləri uğursuz olmuşdu və nəticədə 1967-ci ildə yalnız yuxarıda adını çəkdiyimiz Bəyannamə qəbul edilmişdi.

Ümumi beynəlxalq hüquqa görə, müəyyən şəxslərə dövlət heç bir halda sığınacaq verə bilməz. Belə ki, barələrində sülh əleyhinə cinayət, müharibə cinayəti və ya insanlıq əleyhinə cinayət törətdikləri haqqında kifayət qədər ciddi əsaslar olan şəxslər, habelə qeyri-siyasi cinayət törətdiklərinə görə öz ölkələrində təqib olunan şəxslər sığınacaq hüququndan istifadə edə bilməzlər. Qeyd edək ki, hansı cinayət əməllərinin siyasi cinayətlər kateqoriyasına aid edilməsini sığınacaq verən dövlət özü müəyyən edir.

Bir qayda olaraq, siyasi sığınacaq almış şəxslərin hüquqi rejimi vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusu ilə bərabər tutulur. Lakin, bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində, sığınacaq almış şəxslər üçün mənzil, işəüzəlmə və s. ilə bağlı güzəştlər müəyyən edilmişdir.

Dövlətin hər hansı bir şəxsə siyasi sığınacaq verməsi bir sıra beynəlxalq-hüquqi nəticələr doğurur:

1. dövlət sığınacaq verdiyi şəxsi geri verə bilməz;
2. dövlət sığınacaq verdiyi şəxsə, onun hər hansı bir ölkədə hüquqları pozulan zaman diplomatik müdafiə təmin edə bilər (daha doğrusu, kvazidiplomatik müdafiə, çünki diplomatik müdafiə dövlətin yalnız öz vətəndaşlarına göstərilə bilər);
3. dövlət sığınacaq verdiyi şəxsin fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşıyır, yəni o, həmin şəxsin tərək etdiyi dövlətə qarşı zorakılıq aktları törətməsinə yol verməməlidir.

NƏTİCƏ

Əhali – bu və ya digər dövlətin ərazisində yaşayan və həmin dövlətin yurisdiksiyasına tabe olan fərdlərin məcmusudur. Əhalinin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Vətəndaşlar (vətəndaşlığı olmayan şəxslər, ikili vətəndaşlar)
2. Əcnəbilər
3. Qaçqınlar və məcburi köçkünlər

Vətəndaşlıq aşağıdakı üsullar ilə əldə edilir : filiasiya, naturalizasiya, reinteqrasiya, bağışlanma və beynəlxalq müqavilə vasitəsilə.